

<https://doi.org/10.15407/dse2019.03.01.011>

УДК 331.556.4:336.743(477)

JEL CLASSIFICATION: J62, O15

Е.М. ЛІБАНОВА

акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., дир.

Інститут демографії та соціальних

досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: libanova@ukr.net

ORCID 0000-0001-7170-7159

О.С. ФТОМОВА

здобувач

Інститут демографії та соціальних

досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: oftomova@hotmail.com

ORCID 0000-0001-8550-3544

ОСОБИСТІ ПЕРЕКАЗИ МІГРАНТІВ: ОЦІНКА МАСШТАБІВ І НАСЛІДКІВ

У статті висвітлено результати дослідження сучасної міжнародної динаміки особистих переказів мігрантів, оцінки їх масштабів і наслідків. Відзначено зростання ролі міграції, зокрема трудової, і для країн походження, і для країн спрямування мігрантів, з'ясовано безпосередній вплив міграційних переміщень і надходжень переказів мігрантів на ринок праці та макроекономічний розвиток загалом. Визначено, що унаслідок зростання масштабу виїзду мешканців бідніших територій (передусім через відсутність можливостей зайнятості та низькі доходи) і збереження, принаймні упродовж перших років, тісних зв'язків з своїми родинами, що залишилися у країнах походження, особисті перекази з-за кордону сприяють помітному підвищенню доходів і зниженню рівня бідності їх отримувачів, а також зниженню рівня територіальної нерівності в країнах витоку мігрантів. Проаналізовано вплив на формування основних коридорів міграційних потоків та об'єм особистих переказів географічної близькості країн відправників та отримувачів і законодавчої відкритості щодо міжнародної трудової міграції в країнах отримувачів. Оцінено масштаб і макроекономічні наслідки особистих переказів мігрантів, їх вплив на бідність; визначено позитивні результати й ризики. Позитивний вплив віддзеркалюється у загальному зниженні рівня й глибини бідності та нерівності за рахунок прямої допомоги домогосподарствам, які потребують цього найбільше, зростання рівня споживання та інвестування в країні загалом. Серед ризиків виокремлено: 1) підвищення рівня бідності через прискорене зростання цін, 2) підвищення нерівності населення завдяки формуванню істотних відмінностей рівня життя домогосподарств, які отримують перекази з-за кордону, і тих, які такого джерела доходів не мають, 3) формування залежності отримувачів переказів від їх відправників. Доведено, що міграція й особисті перекази мігрантів є надзвичайно складними явищами з неоднозначними наслідками. Для України надходження значних коштів з-за кордону є важливим резервом покращання соціально-економічної ситуації. Однак для

© ЛІБАНОВА Е.М., ФТОМОВА О.С., 2019

отримання максимального зиску необхідна виважена політика, ґрунтована на всебічному оцінюванні наявних ризиків і шансів розвитку, сприянні встановленню й збереженню систематичних зв'язків України з діаспорою, подоланні поширення в українському суспільстві «настроїв на еміграцію».

Ключові слова: міграція, трудова міграція, міграційні коридори, особисті перекази мігрантів, макро- і мікроекономічні наслідки масштабних переказів, бідність, нерівність.

Е.М. Libanova

Academician of NAS of Ukraine, Dr. Sc. (Economics), Prof., director
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Taras Shevchenko Blvd, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID 0000-0001-7170-7159

О.С. Фтомова

Aspirant
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Taras Shevchenko Blvd, 60
E-mail: oftomova@hotmail.com
ORCID 0000-0001-8550-3544

REMMITTANCES: ASSESSMENT OF SCALE AND ITS IMPACT

The purpose of the article is to analyze the current international dynamics of remittances by evaluating their volume and consequences. Today, migration, and in particular labor migration, is becoming increasingly important for both sender and recipient countries. It has a direct impact on the labor market and on macroeconomic development in general. Due to the increasing number of migrants from less developed countries (primarily as a result of lack of employment opportunities and low income) and the preservation, at least during the first years after migration, of close ties with their families in their countries of origin, remittances contribute (1) to increased income and poverty reduction of the recipients' households, and (2) to reduced territorial inequality in the sender countries.

The article further examines the primary migration corridors and volume of remittances and notes the importance of (1) the geographical proximity of the sender and recipient countries, and (2) the legislative openness regarding international labor migration in the countries of destination. The article also evaluates the degree and macroeconomic impact of remittances, including their impact on poverty. The positive impact includes the overall reduction of level and depth of poverty and inequality through direct assistance to the households who need it the most, and the increased consumption and investment in the sender countries as a whole. The risks are increased poverty due to accelerated price increases, rise in inequality due to growing differences in the level of life among households who receive income from abroad and those who do not, and the growing dependence of recipients on remittances as an income source. The article concludes that migration and remittances are extremely complex phenomena that have ambiguous consequences. For Ukraine, the receipt of significant funds from abroad is an important reserve for improving the general welfare. However, to achieve the maximum benefit, a sound policy is needed that is based on (1) assessing comprehensively the benefits and risks to economic development, (2) facilitating the establishment, and maintenance, of Ukraine's efficient links with the diaspora, (3) and overcoming, among Ukrainian society, of the "propensity to migrate".

Keywords: migration, labor migration, migration corridors, remittances, macro- and microeconomic impact of remittances, poverty, inequality.

Э.М. Либанова

акад. НАН України, д-р екон. наук, проф., дир.
Институт демографии и социальных
исследований имени М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Шевченко, 60
E-mail: libanova@ukr.net
ORCID 0000-0001-7170-7159

О.С. Фтомова

соискатель

Институт демографии и социальных

исследований имени М.В. Птухи НАН Украины

01032, Украина, г. Киев, бул. Шевченко, 60

E-mail: oftomova@hotmail.com

ORCID 0000-0001-8550-3544

ЛИЧНЫЕ ПЕРЕВОДЫ МИГРАНТОВ: ОЦЕНКА МАСШТАБОВ И ПОСЛЕДСТВИЙ

В статье отражены результаты исследования международной динамики личных переводов мигрантов, оценка их масштаба и последствий. Отмечен рост роли миграции, в частности трудовой, и для стран происхождения, и для стран направления мигрантов, выяснено непосредственное влияние миграционных перемещений и поступлений переводов мигрантов на рынок труда и макроэкономическое развитие в целом. Определено, что вследствие увеличения масштаба выезда жителей бедных территорий (прежде всего из-за отсутствия возможностей занятости и низких доходов) и сохранения, по крайней мере в течение первых лет, тесных связей со своими семьями, оставшимися в странах происхождения, личные переводы из-за границы способствуют заметному повышению доходов и снижению уровня бедности их получателей, а также снижению уровня территориального неравенства в странах выезда мигрантов. Проанализировано влияние на формирование основных коридоров миграционных потоков и объем личных переводов географической близости стран отправителей и получателей и законодательной открытости международной трудовой миграции в странах происхождения. Оценены масштаб и макроэкономические последствия личных переводов мигрантов и их влияние на бедность, определены положительные результаты и риски. Положительное влияние охватывает общее сокращение уровня и глубины бедности и неравенства за счет прямой помощи домохозяйствам, наиболее в этом нуждающимся, и роста уровня потребления и инвестирования в стране в целом. Среди рисков выделены: 1) рост уровня бедности в результате ускоренного роста цен, 2) рост неравенства среди домохозяйств в результате формирования существенных различий уровня жизни домохозяйств, получающих переводы из-за границы, и тех, которые такого источника доходов не имеют, 3) формирование зависимости получателей переводов от их отправителей. Доказано, что миграция и личные переводы мигрантов — чрезвычайно сложные явления с неоднозначными последствиями. Для Украины поступления значительных средств из-за рубежа служат важным резервом улучшения социально-экономической ситуации. Однако для получения максимальной выгоды необходима взвешенная политика, основанная на всесторонней оценке имеющихся рисков и шансов развития, содействию установлению и сохранению систематических связей Украины с диаспорой, преодолению распространения в украинском обществе «настроений в эмиграцию».

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, миграционные коридоры, личные переводы мигрантов, макро- и микроэкономические последствия масштабных переводов, бедность, неравенство.

Постановка проблеми та актуальність. Міграційні переміщення набувають усе більшого масштабу у сучасному світі, що є однією з головних ознак його глобалізації. Потоки мігрантів, раніше спрямовані переважно із менш розвинених до більш розвинених економік, урізноманітнюються, пов'язують між собою країни приблизно однакового рівня економічного розвитку, а іноді формуються припливом працівників із більше до менше розвинених країн. Спрощення перетину кордонів, а в ряді випадків і повне скасування спеціальних процедур, сприяє формуванню принципово нових транскордонних переміщень і нових потоків особистих грошових переказів. Масштаби особистих переказів мігрантів до значної кількості країн перевищують суми надходжень із міжнародних джерел, зокрема прямі іноземні інвестиції, надходження приватного капіталу, офіційні трансферти. Вони безпосередньо впливають на платіжний баланс, кредитний рейтинг, розвиток фінансово-банківських систем, рівень інфляції, платоспроможний попит населення, загальну економічну ситуацію країн-отримувачів.

Водночас приватні перекази надходять безпосередньо до населення й швидко позначаються на добробуті їх отримувачів, зокрема дуже швидко впливають на рівень бідності й територіальної нерівності в країнах походження мігрантів. Але за відсутності ефективної політики часто провокують зниження економічної активності й уповільнення процесів працевлаштування, «утриманську» поведінку в родинах мігрантів і налаштованість їхніх дітей на подальше життя виключно за кордоном.

Оцінка масштабів особистих міграційних переказів, що надходять до України, їх розподілу, дослідження макро- і мікроекономічних наслідків є необхідним дослідницьким підґрунтям формування ефективної політики щодо українських мігрантів, зокрема, спрямованої на отримання максимальних зисків і мінімізацію ризиків надходження масштабних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштаб міграційних переміщень і переказів коштів мігрантами своїм близьким у країні походження обумовлює постійну увагу дослідників до цих явищ. Основні здобутки представлено в роботах закордонних дослідників Р. Адамса (R. Adams), С. Альварез-Тінаджеро (S. Alvarez-Tinajero), А. Бараджаса (A. Barajas), Л. Барбоне (L. Barbone), Ж. Вахба (J. Wahba), М. Гапена (M. Gapen), Е. Еканаяке (E. Ekanayake), Я. Лукассена (J. Lucassen), Л. Лукассена (L. Lucassen), Б. МакКорміка (B. MacCormick), Х. Міхаліса (H. Mihalis), П. Монтієла (P. Montiel), Д. Пейджа (J. Page), К. Пієтка-Косінської (K. Pietka-Kosinska), Е. Родрігеса (E. Rodriguez), Н. Спатафора (N. Spatafor), Е. Тіонгсона (E. Tiongson), І. Топінської (I. Topinska), К. Фулленкампа (C. Fullenkamp), Е. Функхаузера (E. Funkhouser), Р. Чамі (R. Chami), С. Яхіаха (S. Jahjah). Серед вітчизняних досліджень передусім варто згадати підготовлену Національною академією наук України Національну доповідь «Українське суспільство: міграційний вимір» та роботи А. Гайдуцького (A. Gaiduckiy), Е. Лібанової (E. Libanova), І. Майданик (I. Maidanik), О. Малиновської (O. Malinowska), О. Позняка (O. Pozniak), М. Романюка (M. Romaniuk), У. Садової (U. Sadova), М. Шулги (M. Shulga). Однак дослідження, виконані зазвичай за даними однієї країни, не дають змоги оцінити ситуацію в цілому. До того ж, попри наявність доволі розгалуженої статистичної бази, яку підтримує Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Євростат, Міжнародна організація міграції, дані різних структур є суперечливими, а оцінки масштабу міграцій населення країн, утворених унаслідок розпаду СРСР та Югославії, є значно перебільшеними.

Відповідно, **метою цієї статті** визначено оцінку масштабу та напрямів міграційних переказів, їхнього впливу на макро- і мікроекономічну ситуацію в країні-реципієнті у світовому контексті.

Новизна роботи. Не обмежуючись перебігом процесів на макро- і мікрорівні, автори прагнули з'ясувати територіальні відмінності в рівні життя населення, зокрема бідності та нерівності, пов'язані саме з надходженням коштів із-за кордону. Авторам вдалося показати, що складність і взаємозв'язок різних впливів, особливості місцевих політик призводять до того, що одні й ті ж самі процеси позитивно впливають на ситуацію в одних країнах і негативно — в інших.

Методи дослідження. У науковому дослідженні були застосовані методи порівняння, узагальнення, синтезу і аналізу, абстрактно-логічний, аналітичний, історичний та системний підходи. На основі аналізу баз даних таких міжнародних та вітчизняних інституцій як Світовий Банк, Євростат, Організація Об'єднані Нації, Державна служба статистики України здійснено оцінку масштабу та впливу надходжень особистих переказів мігрантів для країн їх походження на макро- і мікрорівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштаби міграції у сучасному світі.

Сучасний міграційний обмін населенням є однією з головних складових глобалізації, розвитку транснаціональних ринків праці, створення єдиного освітнього, культурного, мовного простору, обміну ідеями й технологіями, долучення всіх земель до результатів цивілізаційного прогресу. На відміну від міграцій XVII—XIX ст., спрямованих переважно в один бік (із країн Старого світу до Нового, насамперед до США і Канади, до Австралії й Нової Зеландії) [1], сучасні переміщення набули різноспрямованого характеру, часто зворотного, навіть доволі хаотичного. Що далі, то частіше людина не просто живе й працює поза межами країни свого походження, а упродовж життя кілька разів змінює країну проживання. Усе більшу роль відіграють транснаціональні корпорації, розташовані в кількох країнах. Кордони стають прозорішими, а перетинання їх спрощується.

Вільний обмін робочою силою, можливість вільного вибору місця проживання та / або роботи є невід’ємною складовою інтеграції будь-якої країни до міжнародного співтовариства, базовим правом кожної людини. Власне, саме цим найбільшою мірою визначається ступінь інтеграції. Найвищою є інтеграція країн, населення яких вільно, без жодних обмежень реалізує свій вибір. Широко відомим прикладом є Євросоюз, у межах якого громадяни будь-якої країни, що входять до нього, можуть жити і працювати там, де бажають, де вони знайшли прийнятне житло і, за потреби, роботу. В цьому контексті спрощення для українських громадян режиму перетину кордонів багатьох країн світу (так званий безвіз) — це далеко не найвищий ступінь інтеграції [2]. По-перше, українці можуть перебувати на території цих країн без додаткових документів упродовж обмеженого часу (зазвичай максимум 90 днів протягом 180-денного періоду) [3]. По-друге, для оплачуваної роботи потрібна спеціальна робоча віза або її аналог — дозвіл імміграційної служби чи служби зайнятості, без цього документа легально можна займатися тільки волонтерством. Винятком для українських заробітчан є Польща, але обмеження щодо терміну перебування існують і там.

Безперечно, кожна країна має право обмежувати доступ громадян так званих третіх країн на свою територію, а Україна є саме такою країною для ЄС та інших держав, із якими укладено дво- або багатосторонні угоди про спрощений режим перетину кордонів. Такі можливості має виключно країна-реципієнт, а країна-донор не повинна обмежувати право своїх громадян на еміграцію, принаймні в демократичний спосіб.

Сама по собі глобалізація, її розвиток і поширення на все більшу кількість країн означає неминуче зростання масштабу міжнародної міграції. Крім поглиблення різноманітних міжнародних контактів цьому сприятимуть четверта промислова революція і пов’язана з нею цифровізація економіки, розвиток транснаціональних корпорацій, розміщення значної частини виробництв за межами країн реєстрації головного офісу, різні принципи і ставки оподаткування в різних країнах, що провокує рух фінансового і людського капіталу, подальше спрощення (скасування) процедур перетину кордонів у поєднанні із суто демографічними процесами — стрімким старінням населення загалом і робочої сили, зокрема в економічно розвинутих країнах. Нині населення і робоча сила концентруються в одних регіонах світу, а виробництво (включно із сервісом) — в інших. Судячи з очікувань щодо розвитку соціально-демографічних і економічних процесів, у майбутньому такий територіальний дисбаланс попиту і пропозиції робочої сили тільки посилюватиметься. Так, на початку 2017 року 7,5 % населення 28 країн-членів ЄС, 17,1 % населення США і 21,9 % населення Канади становили мігранти [4]. Звичайно, що вищою є якість життя та доходи і простішою

процедура набуття легального дозволу на проживання й роботу, то вищою є частка іммігрантів у країні. Зокрема, в Люксембурзі цей показник становить 47,6 %, у Швейцарії — 24,9 %, на Кіпрі — 16,4 %, в Австрії — 15,2 %, а в Польщі та Румунії — 0,6.

За даними Світового банку, в 2017 році за межами країн свого походження проживали 266 143,8 тис. осіб, з них 5 995,3 тис. (тобто 2 %) народжені в Україні [5]. Проте, далеко не всі вони є мігрантами в точному розумінні цього терміну — до 1991 року 15 незалежних на сьогодні країн були частинами СРСР, і переїзд із однієї республіки до іншої був актом виключно внутрішньої, а не зовнішньої міграції. Саме з розпадом СРСР пов'язані масштабні переміщення, коли багато людей поверталися до місць свого народження (або навіть народження своїх батьків), з якими зберігалися певні родинні зв'язки, наприклад, із республік Середньої Азії, Кавказу, деяких регіонів Росії. В багатьох випадках такі повернення здійснювались під загрозою етнічних утисків і конфліктів унаслідок посилення націоналістичних рухів. Саме через це повернулися сотні тисяч людей до України, і сальдо зовнішньої міграції в 1992 році сягнуло 287,8 тис. осіб [6]. Водночас і багато жителів України переїхало до Росії, Латвії, Литви, Білорусі, Грузії тощо. Аналогічні територіальні переміщення спостерігалися і, наприклад, на колишній території Югославії. Отже, українськими мігрантами є всі особи, народжені в Україні, які виїхали з її території після 1991 року. Що стосується тих, хто переїхав до інших республік за часів існування СРСР, то виокремити з них справжніх зовнішніх мігрантів суто статистичними методами видається неможливим. Імовірно, потрібно спеціальне опитування і врахування їхнього самовизначення. Але що далі, то менше сенсу мають такі уточнення. Допомога родичам, які залишилися в країнах походження, від таких мігрантів звичайно є не надто значною й регулярною — все залежить від усталеності та збереження родинних зв'язків.

Необхідно підкреслити, що поняття «мігрант» є широким та не має окремого визначення за міжнародним правом. Умовно воно означає особу, яка з різних причин тимчасово чи назавжди покинула місце свого проживання, перетнувши міжнародний кордон [7]. Воно охоплює різні юридичні категорії, наприклад, сімейні мігранти, трудові мігранти, міжнародні студенти тощо. У контексті цієї статті йдеться про трудових мігрантів, які тимчасово перетнули кордон з метою працевлаштування. Тому точнішим видається визначення резиденції, що використовується в системі національних рахунків (СНР08) та платіжного балансу (КПБ6) [8], згідно з яким резидентом країни є особа, яка проживає в конкретній країні понад рік і має саме тут найсильніші зв'язки й економічний інтерес.

Орієнтовані на визначення мігрантів за невідповідністю країни постійного проживання країні походження статистичні бази не враховують сотні тисяч короткотермінових трудових мігрантів, які вирушають за межі батьківщини з метою заробітків і дійсно забезпечують значне підвищення рівня життя своїх рідних та близьких шляхом переказів. Оцінюючи вплив трудової міграції на рівень життя населення, варто взяти до уваги й те, що у випадку повернення з-за кордону мігранти частіше за тих, хто не працював за межами батьківщини, відкривають власний бізнес [9]. Безперечно, даються взнаки набуті навички, знання, досвід тощо, але особливий вплив справляють тривалість роботи в розвинених країнах і загальна сума заощаджених коштів.

Масштаб міжнародних міграцій, а отже і перерахувань мігрантами частини своїх доходів родині, яка залишилася в країні їхнього витоку, з посиленням глобалізаційних процесів неминуче зростатимуть. Немає сенсу намагатися зупинити ці процеси, значно ефективнішим напрямом дій видається оцінка їхнього впливу на соціально-економічну й політичну ситуацію, визначення та мінімізація наявних ризиків,

прогнозування подальшого розвитку. Надзвичайно важливим для країни витоку є підтримання систематичних зв'язків із мігрантами, особливо недавніми, надання їм допомоги у збереженні національної самосвідомості.

Масштаб міжнародних грошових переказів. За останні десятиріччя грошові перекази стали одним із головних та найбільш обговорюваних явищ у міжнародних фінансах, оскільки суми грошей, що надсилаються з одних країн до інших, зростають дуже швидко і часто перевищують суми надходжень із державних і міжнародних джерел. Сьогодні вже немає сумніву, що міжнародні перекази — як кошти, що надсилають мігранти, так і міжнародна допомога — істотно впливають на економіку країн, що є міжнародними донорами робочої сили (передусім країн, що розвиваються) і водночас реципієнтами зазначених коштів, на добробут населення, на бідність та нерівність. Дослідження, виконані А.П. Гайдучьким за українськими даними, засвідчили, що міжнародні грошові перекази допомагають не лише сім'ям, але й країні в цілому. Це відбувається завдяки основним механізмам економічного зростання, зокрема через канали впливу міграційного капіталу на поточний рахунок платіжного балансу країни, збільшення національного доходу, зростання національних заощаджень та інвестицій [10].

Передумови для значних міжнародних потоків грошових переказів створюють самі масштаби міжнародної міграції й поширена практика транскордонних зв'язків. Безперечно, більша частина коштів надходить до країн із низьким та середнім рівнем доходів населення, але не гребують цим джерелом і мешканці заможних країн. За оцінками Світового Банку, загальна сума офіційно зареєстрованих переказів мігрантами в 2018 році сягнула 689 млрд дол. США (vs 663 млрд у 2017 році), включно із 529 млрд надходжень до країн із низьким та середнім рівнем доходу (vs 483 млрд. у 2017 році). Таким чином, питома вага надходжень до країн із низькими та середніми доходами у загальному обсязі грошових переказів тільки за рік зросла з 73 до 77 %. Загалом же глобалізація, зростання можливостей міжнародної трудової міграції та спрощення механізмів доставляння коштів спричинили подвоєння обсягу грошових переказів за останні десять років.

15 країн світу, включно із п'ятьма європейськими, упродовж 2018 року отримали понад 10 млрд дол. США кожна; Україна в цьому списку посідає 12 місце. Наведені в табл. 1 дані засвідчують, що за обсягом коштів у розрахунку на одного постійного мешканця (325 дол. США) Україна поступається тільки Бельгії (997,2 дол.) та Франції (406,6 дол.). Певною мірою це є відзеркаленням не стільки масштабу зовнішньої міграції (порівняно з багатьма країнами, навіть Європи, вони не вражають), скільки достатньо високої кваліфікації українських мігрантів і отримування ними високих доходів — з одного боку, та збереження доволі тісних зв'язків із родичами, які залишилися на батьківщині, — з іншого. Але водночас тільки для економіки Єгипту надходження коштів від мігрантів має більше значення, ніж для України (11,6 % ВВП vs 11,4 %), що є свідченням, по-перше, дуже низького розвитку української економіки, по-друге, видатної ролі зовнішньої міграції як стратегії життєдіяльності значної частини населення, по-третє, імовірно, високого рівня тінізації економіки, тобто значного недообліку фактичного ВВП.

Поміж країн Європи і Центральної Азії Україна вже декілька років є найбільшим отримувачем переказів від своїх закордонних мігрантів (рис. 1) і входить до 10 країн із найвищою питоною вагою переказів у ВВП (рис. 2). Варто звернути увагу на те, що сума надходжень до України сягнула нового історичного максимуму, і значення цих коштів для добробуту домогосподарств, які їх отримують, важко переоцінити.

Таблиця 1. Перекази зовнішніх мігрантів за країнами їх найбільшого надходження

Країна, до якої надходять перекази від мігрантів	Обсяг переказів, млрд дол. США	Чисельність постійного населення, тис. осіб	Сума переказів в розрахунку на одну особу, дол. США	Частка переказів у ВВП, %
Індія	78 609	1 352 642	58,1	2,9
КНР	67 414	1 427 648	47,2	0,5
Мексика	35 659	126 191	282,6	3,0
Філіппіни	33 827	106 651	317,2	10,2
Єгипет	28 918	98 424	293,8	11,6
Франція	26 428	64 991	406,6	0,9
Нігерія	24 311	195 875	124,1	6,1
Пакістан	21 014	212 228	99,0	6,8
Німеччина	17 364	83 124	208,9	0,4
В'єтнам	15 934	95 546	166,8	6,6
Бангладеш	15 496	161 377	96,0	5,4
Україна	14 378	44 246	325,0	11,4
Іспанія	12 301	46 693	263,4	0,9
Бельгія	11 450	11 482	997,2	2,1
Індонезія	11 237	273 524	41,1	1,1

Джерело: World Bank staff calculation based on data from IMF Balance of Payments Statistics database and data releases from central banks, national statistical agencies, and World Bank country desks. See Migration and Development Brief 28, Appendix A for details.

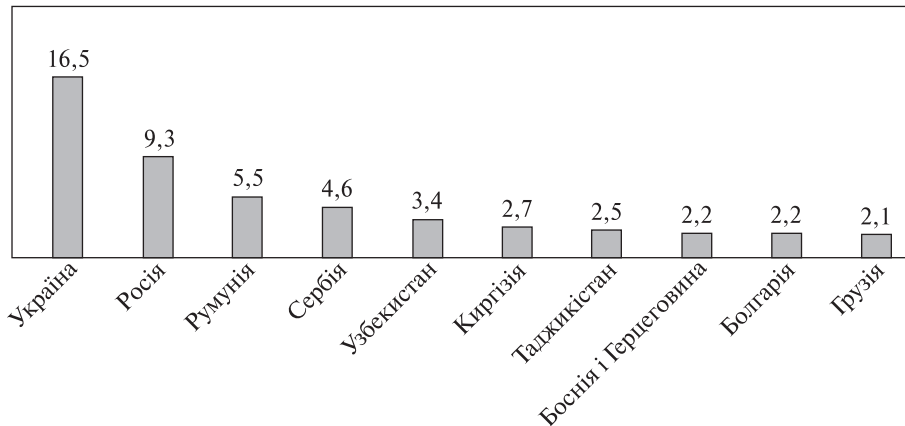

Рис. 1. Надходження особистих переказів мігрантів, млрд дол. США, 2018

Джерело: Migration and Remittances Recent Developments and Outlook. December 2018 World Bank Group. С.17.

Загалом, обсяг надходжень до України коштів від закордонних заробітчан зростає дуже швидко (тільки порівняно із 2014 роком у 2,2 рази), хоча, імовірно, даються ознаки й уточнення їх обчислення та зростання масштабів використання офіційних каналів перерахунку коштів.

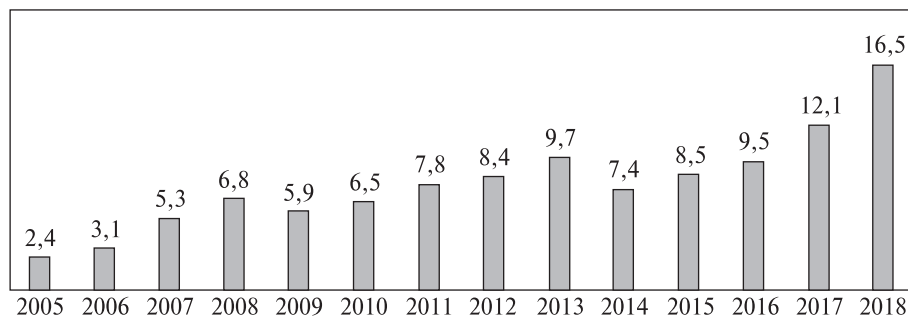

Рис. 2. Обсяг особистих переказів мігрантів до України, млрд дол. США

Джерело: World Bank staff calculation based on data from IMF Balance of Payments Statistics database and data releases from central banks, national statistical agencies, and World Bank country desks.

Віддзеркаленням того, що перекази мігрантами коштів своїм близьким і рідним є вагомою складовою бюджетів, а, отже, життєвої стратегії значної частини українського населення, є перевищення загальною сумою надходжень з-за кордону суми відправлень. У заможних європейських країнах ситуація протилежна. Найбільші надходження формуються завдяки компенсаціям працівникам німецьких, британських і французьких громадян, які працюють у США, та особистим переказам до своїх країн португальців, литовців, поляків та болгар, які працюють за кордоном.

Коридори міграційних потоків і особистих переказів. Важливу роль у формуванні основних коридорів міжнародної міграції та особистих грошових переказів відіграє географічна близькість країн відправників і отримувачів.

Переміщення населення між двома країнами, тобто «двосторонніми коридорами», часто становлять основну частку загального обсягу міграції. Прикладами є мігранти з Алжиру у Франції, з Куби та Сальвадору в США, з Нової Зеландії в Австралії. Іноді одна країна має потужні міграційні зв'язки одразу з кількома. Так, багато мігрантів з Індії нині живуть в Об'єднаних Арабських Еміратах (3 мільйони), США та Саудівській Аравії (по 2 мільйони).

Попри те, що міграційні зв'язки між країнами звичайно є доволі сталими, час від часу спостерігаються сплески, пов'язані з різкими змінами середовища проживання. Наприклад, у 2017 році через конфлікт різко — 3,3 мільйони осіб — зросла міграція сирійців до Туреччини [11].

Загалом, за даними 2017 року, найбільшими міграційними коридорами¹ у світі є:

- Мексика — США (12,7 мільйонів мігрантів),
- Індія — ОАЕ (3,3 млн),
- Росія — Україна (3,3 млн),
- Україна — Росія (3,3 млн),
- Сирія — Туреччина (3,3 млн),
- Бангладеш — Індія (3,1 млн),
- Казахстан — Росія (2,6 млн),
- Китай — США (2,4 млн),
- Росія — Казахстан (2,4 млн).

¹ Частину цих коридорів формують «псевдомігранти», які опинилися за межами країни свого народження через зміни (формування нових) державних кордонів.

Коридори особистих переказів не завжди тотожні міграційним. В Європі у 2017 році найбільший коридор грошових потоків майже з усіма країнами-сусідами мала Франція, в основному за рахунок надходжень унаслідок прикордонних та сезонних переміщень. У багатьох випадках це обумовлено нижчою вартістю житла і відповідним прагненням жити у Франції, а працювати в сусідніх країнах, безперечно, доволі близько від кордону. Зокрема, зі Швейцарії надійшло 11,6 млрд євро, з Люксембургу — 5,2 млрд євро, з Німеччини — 2,7 млрд євро. Подібна ситуація спостерігалась в Бенілюксі, де вартість житла й життя загалом дуже сильно варіює. Найбільшим ринком праці для європейців поза межами ЄС-28 закономірно є швейцарський, звідки значні грошові потоки надходять до Франції (11,6 млрд євро), Італії (4,4 млрд євро), Німеччини (4,3 млрд євро), Португалії (0,8 млрд євро), Австрії (0,6 млрд євро). Заробітки мігрантів у Ліхтенштейні є значним джерелом доходу для сусідньої Австрії (0,5 млрд євро), а в Норвегії — для Швеції (1,1 млрд євро) [12].

Але географічний фактор не завжди є вирішальним. Даються взнаки і традиційні зв'язки, і наявність потужної діаспори, і знання мови. Так, наприклад, робота в Німеччині є основним джерелом доходу й відповідно переказів коштів сезонними працівниками з Румунії (1,8 млрд євро), Сербії та Туреччини (0,8 млрд євро). Франція є найбільшим коридором міграційних трансфертів до Марокко (2 млрд євро) та Португалії (1,1 млрд євро).

Вільне пересування робочої сили у межах ринку праці ЄС обумовлює те, що майже дві третини грошових переказів не перетинають його кордони. Але рівень залучення мігрантів із третіх країн до своїх ринків праці доволі сильно варіює навіть у межах ЄС. Так, більшість грошових потоків за кордони Союзу відправлено з Польщі (97 % загального обсягу відправлених із країни коштів — імовірно, значна частина цих коштів надійшла до України), Франції (73 %) та Італії (70 %). Водночас перекази з-за меж ЄС становили 75 % загальних надходжень до Італії і 63 % надходжень до Австрії.

Оцінка масштабу особистих переказів. Загальна сума особистих переказів із-за кордону часто перевищує суму прямих іноземних інвестицій (ПІІ), зокрема коли йдеться про бідні країни з ненадійним захистом приватної власності, нестабільною соціально-економічною та / або політичною ситуацією, тобто з несприятливим інвестиційним кліматом. Проте, загалом, значною мірою завдяки глобалізаційним процесам, у світі спостерігається прямо пропорційний зв'язок між обсягами переказів і ПІІ [13]. За останні десятиріччя грошові потоки в країни, що розвиваються, значно зросли та майже досягли рівня ПІІ (в середньому це становить третину прибутку від експорту), удвічі перевищують надходження приватного капіталу, майже в 10 разів перевищують офіційні потоки капіталу, і більше, ніж у 12 разів перевищують офіційні трансферти. Однак не всі країни ефективно використовують ці перекази, зокрема далеко не всюди їх спрямовують на створення та / або розвиток бізнесу, освіти, охорону здоров'я.

Від 2009 року сумарні надходження особистих переказів мігрантів постійно перевищують ПІІ, при чому від 2013 року різниця між цими показниками стрімко збільшується (рис. 3). Саме по собі це явище не є ані позитивним, ані негативним — наприклад, подібна ситуація тривалий час спостерігається у Польщі; оцінювати потрібно винятково наслідки цього співвідношення.

Важливим індикатором макроекономічного значення надходжень коштів від мігрантів є частка особистих переказів у ВВП. Цілком зрозуміло, що ця характеристика формується під впливом принаймні кількох чинників: чисельності мігрантів,

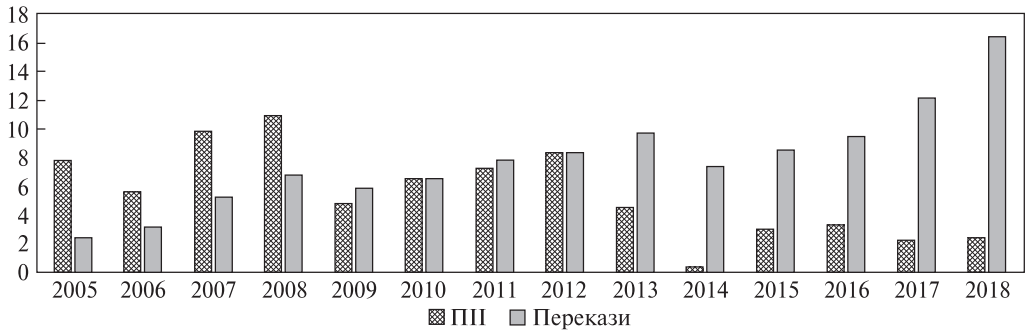

Рис. 3. Прямі іноземні інвестиції в Україну та особисті перекази коштів мігрантами, млрд дол. США

Джерело: World Bank staff calculation based on data from IMF Balance of Payments Statistics database and data releases from central banks, national statistical agencies, and World Bank country desks; Міністерство фінансів України.

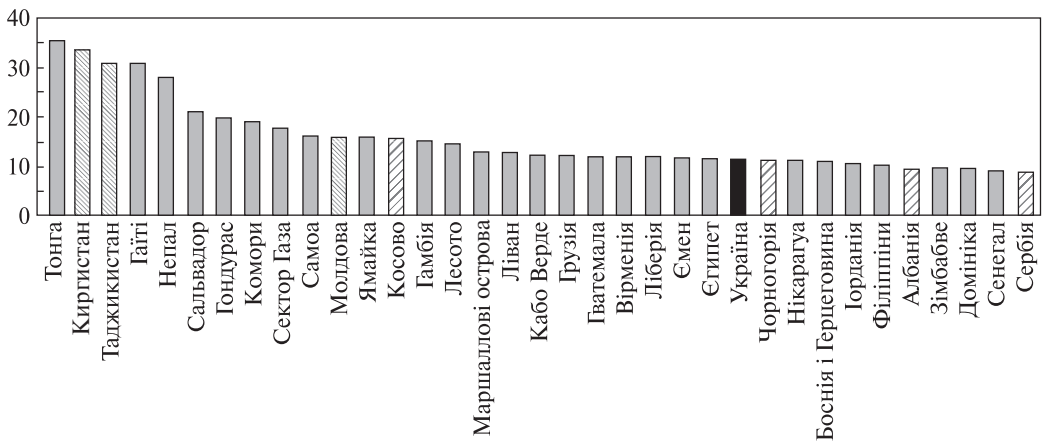

Рис. 4. Частка переказів зовнішніх мігрантів у ВВП, за країнами їх найбільшого впливу на ВВП, 2018, %

Джерело: World Bank staff calculation based on data from IMF Balance of Payments Statistics database and data releases from central banks, national statistical agencies, and World Bank country desks. See Migration and Development Brief 28, Appendix A for details.

їхніх заробітків і витрат у країнах тимчасового перебування, зв'язками із родичами та близькими на батьківщині тощо — з одного боку, і обсягу ВВП — з іншого. Важливе значення має ступінь тінізації економіки, зокрема точність обчислення ВВП, наприклад, є багато підстав вважати офіційні оцінки ВВП України неповними.

Загалом, за даними 2018 року, в світі налічується 29 країн (включно із Україною), де надходження коштів від мігрантів перевищили 10 % ВВП, і три країни (Тонга, Киргизстан і Таджикистан), де цей показник перевищив 30 % (рис. 4). Лише п'ять країн із цієї групи — Молдова, Косово, Чорногорія, Україна та Боснія і Герцеговина — розташовані в Європі, при чому три країни — Косово, Чорногорія та Боснія і Герцеговина — є частинами колишньої Югославії, і, скоріше за все, мають тісні економічні зв'язки із сімома країнами, утвореними у результаті її розпаду, а також є традиційними осередками формування потоків трудових мігрантів в Європі. Левова частка зазначених 29 країн (81 %) входять до другої (з високим рівнем) та третьої (із середнім рівнем) груп за індексом

людського розвитку. Імовірно, що порівняно низькі значення надходжень від мігрантів для ВВП країн із дуже високим рівнем людського розвитку обумовлені їхньою економічною ситуацією, передусім високим ВВП і високими заробітками, тобто відсутністю нагальної потреби у допомозі з боку тих, хто працює за кордоном, а до країн із низьким рівнем — недостатньою освітою та поганою професійною підготовкою мігрантів, і, відповідно, їхніми малими заробітками в країнах тимчасового перебування.

Серед європейських країн найбільш залежними від цього джерела валютних надходжень є Молдова (16,1 % ВВП), Косово (15,8 %), Україна (11,4 %), Чорногорія (11,4 %), Албанія (9,6 %), Сербія (9,1 %), Хорватія (4,9 %), Латвія (3,7 %).

Оскільки особисті перекази мігрантів не оподатковуються, вони мають не прямий вплив на доходи бюджету, а опосередкований, через зростання загального попиту в країні їх надходження, зокрема і на товари закордонного виробництва, через збільшення інвестування, зростання кількості робочих місць тощо. Таким чином, кошти, що надходять від мігрантів з-за кордону, змінюють суми надходжень до бюджету виключно завдяки зміні бази оподаткування.

Макроекономічні наслідки надходжень особистих переказів мігрантів. Теоретично додаткові надходження коштів позитивно впливають на економіку країни, хоча б завдяки збільшенню платоспроможного попиту населення і відповідному розширенню можливостей виробництва. Але не можна ігнорувати й зміни поведінки отримувачів цих коштів: їхнього прагнення працювати, підвищувати свою кваліфікацію, створювати нові робочі місця тощо. Цілком імовірно — і, на жаль, поширеною — є ситуація, коли родичі мігрантів просто очікують на перекази від них, перетворюючись цим самим на своєрідних рантиє. Зокрема, є свідчення того, що сім'ї, які отримують грошові перекази з-за кордону, зменшують свої зусилля для пошуку робочого місця, стають перебірливішими стосовно потенційної роботи. Іншими словами, грошові перекази, отримані від трудових мігрантів, сім'ї в країнах-отримувачах сприймають як додатковий нетрудовий дохід, зростання якого веде до зниження їхньої економічної активності й зайнятості [14, 15]. У результаті зменшення пропозиції робочої сили на місцевих ринках праці штучно створюються диспропорції, що своєю чергою перешкоджають відкриттю нових або екстенсивному розвитку наявних підприємств.

Є достатньо прикладів вагомого впливу особистих грошових переказів на баланс міжнародних платежів. Зокрема, у 2017 році Бельгія, Латвія та Литва уникнули дефіциту рахунку поточних операцій саме завдяки грошовим переказам. Бельгія, яка мала профіцит поточного рахунку (3,2 млрд євро) [12], без надходження переказів від своїх мігрантів стикнулася б із його дефіцитом (2,1 млрд євро), тобто прямий вплив особистих переказів на платіжний баланс Бельгії в 2017 році становив 5,3 млрд євро. Основна частина переказів надходила від бельгійців, зайнятих на прикордонних роботах у сусідніх Люксембурзі та Нідерландах і в європейських інституціях.

Профіцит балансу поточних рахунків Латвії, який становив 0,2 млрд євро, без надходження переказів із-за кордону перетворився б на дефіцит у 0,5 млрд євро, тобто прямий вплив переказів становить 0,7 млрд євро. Основний притік особистих грошових переказів було отримано завдяки короткостроковій та / або сезонній роботі у Великій Британії (0,2 млрд євро). У Литві профіцит балансу за 2017 рік становив 0,4 млрд євро, але без надходжень коштів від мігрантів баланс рахунку поточних операцій також був би дефіцитним (0,3 млрд євро), отже прямий вплив переказів вимірюється 0,7 млрд євро. Основні кошти надійшли із США, Великої Британії та Росії.

Звісно, на відміну від прямих інвестицій тільки невелика частина особистих грошових переказів спрямовується на відкриття бізнесу, але кожна гривня, витрачена

в Україні, так або інакше працює на вітчизняну економіку. Навіть якщо гроші витрачаються на поточне споживання, вони збільшують сукупний платоспроможний попит, отже, створюють передумови для заробітків (безумовно, далеко не завжди легальних) доволі широкому загалу. Достатньо проаналізувати територіальну диференціацію новобудов у сільській місцевості, зокрема, звернути увагу на різницю між поселеннями, багато мешканців яких працюють за кордоном, і тими, де заробітчани практично нема. З огляду на нерівномірність територіального розподілу і приватних грошових переказів, і прямих іноземних інвестицій, слід зробити висновок, що принаймні ті територіальні громади, звідки виїздить на заробітки багато людей, отримують безумовний зиск.

Таким чином, макроекономічні наслідки масштабних грошових переказів є доволі складними й суперечливими. Безумовно, позитивними є:

- зростання національного доходу (у випадку, якщо грошові перекази передаються через офіційні канали);
- набуття країною-реципієнтом репутації кредитоспроможної на міжнародних кредитних ринках;
- набуття країною-реципієнтом можливостей стабілізації балансу рахунків національного платіжного балансу.
- зростання споживання та пов'язане з цим створення нових робочих місць.

Проте, за відсутності ефективної державної політики, зокрема, щодо стимулювання та спрямування отриманих від мігрантів коштів, цілком можливими є і негативні наслідки, пов'язані, передусім, із посиленням ризиків:

- подорожчання національної валюти і відповідного негативного впливу на експорт;
- дестабілізації слабких економік;
- зростання інфляції;
- зменшення сукупної пропозиції робочої сили й уповільнення працевлаштування безробітних.

Імовірно, що саме особливості політики в країнах походження мігрантів істотно змінюють макроекономічні результати надходження коштів. Відповідно, результати різних досліджень або доводять позитивний вплив [16]², або спростовують це твердження [17]³, або просто не знаходять статистично значущого зв'язку між реальним зростанням ВВП на душу населення та грошовими переказами [18].

Важливим прикладом для України є Польща, яка упродовж тривалого часу демонструє значні економічні успіхи і масштабний міграційний обмін населенням як із високо розвиненими країнами, так і такими, що за параметрами економічного розвитку, рівня та якості життя населення значно поступаються Польщі. Польща наразі є одночасно і країною-донором, і країною-реципієнтом мігрантів та їхніх переказів. В економіці Польщі грошові перекази відіграють важливу роль упродовж останніх десятиріч. Від 1995 року сума надходжень постійно зростає, особливо швидко після вступу Польщі до ЄС, завдяки чому більшість європейських ринків праці стали доступними. До світової фінансової кризи сума особистих переказів у Польщу перевищувала трансферти з ЄС.

За оцінками [19], грошові перекази збільшили середньорічне зростання реального наявного доходу у 1994—2010 роках з гіпотетичних 2,7 до 2,9 %, що, своєю чергою,

² У дослідженні використано щорічні дані країн, що розвиваються, з Азії, Африки, Латинської Америки та Карибського басейну за 1980—2006 роки.

³ У дослідженні використано панельні дані 113 країн, що розвиваються.

спричинило середньорічний приріст споживання домогосподарств на 0,1 %. Таким чином, без надходження коштів від мігрантів із-за кордону польська економіка розвивалася б повільніше і мала б більші територіальні диспропорції, оскільки перекази зосереджені в деяких бідніших регіонах, звідки еміграція була особливо сильною.

У будь-якому випадку практично неминучим наслідком масштабних особистих переказів коштів є зростання нерівності між країнами, що отримують значні суми від своїх мігрантів, і тими, що не мають таких можливостей.

Важливим аспектом впливу особистих переказів на економіку країни, до якої вони надходять, є прискорення розвитку фінансово-банківської системи: кошти, що надходять через банківську систему, акумулюються на банківських рахунках. Зокрема в Україні їх мають 53 % домогосподарств із «довгостороковими мігрантами», 44 % домогосподарств із «короткостороковими мігрантами» і тільки 21 % домогосподарств без мігрантів [20].

Особисті перекази мігрантів, що надходять до великих за розміром країн, нерівномірно розподіляються по території, оскільки регіони розрізняються за мобільністю, освітою і кваліфікацією населення, за ситуацією на місцевих ринках праці, врешті-решт, за силою родинних зв'язків, які по-різному впливають на допомогу мігрантів своїм близьким на батьківщині. За інших рівних умов, масштабні надходження валюти сприяють [21]:

- підвищенню розвитку місцевої економіки шляхом стимулювання споживання, зростання попиту на місцеві товари та послуги, створення робочих місць;
- потенційному зростанню місцевого капіталу, який може бути реінвестований у підприємництво;
- задоволенню основних потреб населення (поточне споживання, медичні та освітні послуги, житло);
- протистоянню соціально-економічним ризикам, пов'язаним із безробіттям, інвалідністю, нещасними випадками, захворюваннями;
- розвитку соціальних / родинних стосунків (урочисті події в поселеннях, весілля, похорони);
- підвищенню соціального й матеріального статусу доволі широких верств населення;
- зменшенню вкоріненої нерівності та бідності (за статтю, за кількістю дітей, за етнічною приналежністю).

Водночас через надходження коштів:

- посилюється попит на товари імпортного, а не місцевого виробництва;
- підвищуються ціни на землю, нерухомість, будівельні матеріали.

Вплив особистих переказів мігрантів на рівень бідності в країні їхнього походження. Вплив грошових переказів на скорочення бідності відбувається як на мікрорівні (пряма допомога домогосподарствам), так і на макрорівні (вплив на інвестування та споживання в країні). Його досліджували багато науковців, зокрема в Україні — О.А. Малиновська та І. Майданік [22, 23].

Наразі серед різних форм надходження коштів до менш розвинутих країн (включно із міжнародною грошовою допомогою, прямою допомогою однієї країни іншій, ПП, приватними кредитами) саме особисті перекази мігрантів є найефективнішим способом підтримки бідних прошарків населення. Ці грошові перекази, на відміну від потоків приватного капіталу або офіційної допомоги для розвитку, максимально швидко надходять безпосередньо до родин, які потребують грошей.

Цю тезу підтверджено результатами ряду досліджень, зокрема виконаних за Програмою Міжнародної міграції та розвитку Світового Банку, якими доведено, що збільшення на 10 % переказів від кожного мігранта спричиняє зниження рівня бідності на 3,5 %. У середньому збільшення питомої ваги загальної суми переказів у ВВП на 10 % адекватне зниженню рівня бідності на 1,5—1,6 % [24]⁴.

І знову варто звернутися до досвіду Польщі. За розрахунками [20]⁵, грошові перекази у 2008 році надходили до порівняно невеликої кількості домогосподарств у Польщі (2,5 % або близько 330 тис. домогосподарств або 1,2 млн осіб). Водночас це було дуже значною підтримкою тим, хто їх одержував: приблизно 635 злотих на особу, або 62 % загального доходу (за даними *HBS*). В основному грошові перекази надходили до малих міст і сільських районів, де було важко знайти роботу, отже, спостерігалась найбільша міграція. Таким чином, грошові перекази справляли великий вплив на добробут і бідність у цих регіонах: рівень бідності там знизився з гіпотетичних 19 до 17 %.

Найефективнішими особисті перекази мігрантів виявляються у зниженні бідності населення країн, розташованих поблизу центрів тяжіння міграції (США, розвинуті країни Європи): вони, як правило, отримують більші суми переказів, при цьому перекази рівномірніше розподіляються серед населення. Такі грошові перекази надходять до домогосподарств, що їх потребують найбільше і є, у багатьох випадках, єдиним джерелом доходу, який отримують ці сім'ї. Грошові перекази зазвичай використовують на споживання, освіту, медичне забезпечення, придбання товарів довгострокового користування, а також на погашення кредитів та інвестування у малий бізнес [23]. Безумовно, грошові перекази впливають на споживчу поведінку домогосподарств. Загалом, що біднішим є домогосподарство, то більша частка коштів спрямовується на поточне споживання. Залежно від рівня бідності домогосподарств кошти використовуються, у першу чергу, на споживання, а вже потім — на освіту, житло, інвестування, потенціал якого був досліджений А.П. Гайдуцьким [25]. Економічні коливання в країнах-отримувачах не мають сильного впливу на потік грошових переказів. Обсяг переказів має певний загальний вплив на зменшення бідності. Згідно з дослідженнями [26], більшість міжнародних мігрантів (69,7 %) надсилають кошти для задоволення «основних потреб сім'ї». Важливо, що згідно з результатами більшості досліджень, позитивний вплив на добробут отримувачів переказів спостерігається як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

Однак не можна ігнорувати і ризиків, пов'язаних із тим, що:

- прискорене зростання цін, яке традиційно більше впливає на бідні верстви населення, провокує зростання рівня та глибини бідності;
- зростає структурна нерівність між тими, хто отримує перекази з-за кордону, і тими, хто їх не отримує;
- формується залежність отримувачів переказів від їх відправників;
- створюється певний тиск на мігрантів, що погіршує якість їхнього життя за кордоном.

Висновки: основні канали впливу особистих переказів на економіку країн їх отримання. Таким чином, особисті перекази мігрантів справляють дуже складний і суперечливий вплив на економіку країн-реципієнтів. Масштабне надходження коштів часто має позитивні результати в одних країнах і негативні в інших. Даються взнаки

⁴ Опитування домогосподарств 71 країн, що розвиваються.

⁵ За даними Обстеження бюджетів домогосподарств за 2008 рік, яким уперше визначено всі джерела іноземного доходу, а саме: робота, бізнес, соціальні виплати та трансферти від інших домогосподарств тощо.

відмінності в державній політиці, в місцевій економічній ситуації, у настроях населення. Основними каналами впливу є такі:

- підвищення наявних доходів отримувачів переказів;
- зменшення рівня бідності, особливо раптової (допомога надходить максимально швидко);
- зниження територіальної нерівності (кошти надходять здебільшого у бідніші місцевості, де недостатній розвиток економіки і ринку праці спричиняє підвищений вплив населення);
- зростання платоспроможного попиту населення, що спричиняє збільшення інвестицій у відповідні сектори;
- збільшення обсягів виробництва, а отже, створення додаткових робочих місць;
- трансформація економічної активності місцевого населення (в одних країнах і місцевостях збільшення попиту на робочу силу спричиняє зростання зайнятості, а в інших регулярно надходження коштів зменшує мотивацію їх отримувачів працювати);
- зростання інфляції (у місцевостях із високим рівнем залежності від переказів зростання інвестицій у житло родин мігрантів спричиняє зростання вартості землі, нерухомості та будівництва);
- формування «споживацької» поведінки у дітей із родин мігрантів;
- формування настанов виключно на «подальшу долю за межами батьківщини» у дітей із родин мігрантів (орієнтація на набуття освіти і подальше життя виключно за кордоном);
- збільшення доходів бюджетів (центрального і місцевих) завдяки розширенню бази оподаткування;
- розвиток фінансово-банківської сфери.

Саме по собі надходження значних коштів із-за кордону є важливим резервом покращання соціально-економічної ситуації в країні-реципієнті. Однак для отримання максимального зиску необхідна виважена політика, що ґрунтується на всебічній оцінці наявних ризиків і шансів розвитку, мінімізації перших і максимізації других, сприяттні встановленню й збереженню систематичних зв'язків України з діаспорою, подоланні поширення в українському суспільстві «настроїв на еміграцію».

ЛІТЕРАТУРА

1. Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives. — 2nd Edition. / Lucassen J., Lucassen L. (Eds). — Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2005. — 454 p.
2. Libanova E. Labour Migration from Ukraine: Key Features, Drivers and Impact // Economics and Sociology. — 2019. — № 1. — P. 313–328. — <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2019/12-1/19>
3. Режим в'їзду до іноземних країн для громадян України / Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/travel-advice/entering-foreign-countries> (дата звернення: 15.10.2019).
4. Personal remittances statistics. 2019 / Eurostat [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Personal_remittances_statistics (дата звернення: 15.10.2019).
5. Bilateral Migration Matrix 2017 / The World Bank [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> (дата звернення: 15.10.2019).
6. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.10.2019).

7. Who is a Migrant? / International Organization for Migration (IOM) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iom.int/who-is-a-migrant> (дата звернення: 15.10.2019).
8. Population and labour inputs // System of National Accounts 2008. – Chapter 19. – New York, 2009. – P. 405–414 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).
9. *McCormick B., Wahba J.* Overseas Work Experience, Savings and Entrepreneurship Amongst Return Migrants // *Scottish Journal of Political Economy*. – 2001. – Vol. 28, № 2. – P. 164–178. – <https://doi.org/10.1111/1467-9485.00192>
10. *Гайдучук А.П.* Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності // *Фінанси України*. – 2007. – № 7. – С. 20–30.
11. UN International Migration Report 2017. – New York, 2017. – 38 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf (дата звернення: 15.10.2019).
12. Personal remittances statistics. Statistics Explained. – 15 p. / Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/39326.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).
13. *Gapen M.T., Chami R., Montiel P.J., Barajas A.* Do Workers' Remittances Promote Economic Growth? / International Monetary Fund. Working Paper. – 2009. – № 09/153. – 22 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Do-Workers-Remittances-Promote-Economic-Growth-23108> (дата звернення: 15.10.2019).
14. *Funkhouser E.* Migration from Nicaragua: Some Recent Evidence // *World Development*. – 1992. – Vol. 20, № 8. – P. 1209–1218. – [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(92\)90011-J](https://doi.org/10.1016/0305-750X(92)90011-J)
15. *Rodriguez E.R., Tiongson E.R.* Temporary Migration Overseas and Household Labor Supply: Evidence from Urban Philippines // *International Migration Review*. – 2001. – Vol. 35, № 3. – P. 709–725 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/2675840?seq=1#page_scan_tab_contents (дата звернення: 15.10.2019).
16. *Ekanayake E.M., Mihalis H.* Do remittances and foreign direct investment promote growth? Evidence from developing countries // *Journal of International Business and Economics*. – 2008. – Vol. (8), № 1. – P. 58–68.
17. *Chami R., Fullenkamp C., Jahjah S.* Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? / International Monetary Fund. Working Paper. – 2003. – № 03/189. – 48 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Are-Immigrant-Remittance-Flows-a-Source-of-Capital-for-Development-16801> (дата звернення: 15.10.2019).
18. *Freund C., Spatafora N.* Remittances: Transaction Costs, Determinants, and Informal Flows. – 2005. – WPS3704. – 42 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/610101468141260179/pdf/wps3704.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).
19. *Barbone L., Pietka-Kosinska K., Topinska I.* The Impact of Remittances on Poland's Economy // CASE Network E-briefs. – 2012. – № 12. – 4 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.files.ethz.ch/isn/154560/2012-12_Barbone.pdf (дата звернення: 15.10.2019).
20. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2018. – 396 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf (дата звернення: 15.10.2019).
21. *Alvarez-Tinajero S.* International Migration and Development. Training Modules / International Organization for Migration. – Geneva, 2013. – 418 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publications.iom.int/books/international-migration-and-development-training-modules> (дата звернення: 15.10.2019).
22. *Малиновська О.А.* Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення: аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ, 2014. – 60 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Malinovska-2649a.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).
23. *Малиновська О.А., Майданик І.П.* Грошові перекази українських трудових мігрантів у країнах ЄС: чинники формування, канали, використання // *Демографія і соціальна економіка*. –

2013. – № 19. – С. 120–131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dse.org.ua/archive/19/12.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).
24. Adams Richard H. Jr., Page J. Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? // *World Development*. – 2005. – Vol. 33, № 10. – P. 1645–1669. – <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.05.004>
25. Гайдучький А.П. Інвестиційний потенціал міжнародного міграційного капіталу // *Фінанси України*. – 2006. – № 9. – С. 117–127.
26. Uruçi E., Gedeshi I. Remittances Management in Albania / CeSPI (Centro Studio Politica Internazionale) // *Working Papers 5/2003*. – 2003. – 34 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cessalbania.al/wp-content/uploads/2017/02/Uruc-Gedeshi-1.pdf> (дата звернення: 15.10.2019).

REFERENCES

1. Lucassen, J., & Lucassen, L. (Eds.). (2005). Migration, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives. *International and Comparative Social History, Book 4*. Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
2. Libanova, E. (2019). Labour migration from Ukraine: Key features, drivers and impact. *Economics and Sociology, 12(1)*, 313-328. - <https://doi:10.14254/2071-789X.2019/12- 1/19>
3. Rezhym v' yizdu do inozemnykh krayin dlya hromadyan Ukrayiny [The mode of entry to foreign countries for Ukrainian citizens] (2019). *Ministerstvo Zakordonnykh sprav Ukrayiny - Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/travel-advice/entering-foreign-countries> [in Ukrainian].
4. *Personal remittances statistics* (2019). Eurostat. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Personal_remittances_statistics
5. *Bilateral Migration Matrix 2017* (2018). The World Bank. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny [State Statistics Service of Ukraine] (n.d.). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Who is a Migrant? (n.d.). *International Organization for Migration (IOM)* Retrieved from <https://www.iom.int/who-is-a-migrant>.
8. Population and labour inputs (2009). *System of National Accounts 2008*. European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank. New York. Retrieved from <https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf>.
9. McCormick, B., & Wahba, J. (2001). Overseas Work Experience, Savings and Entrepreneurship Amongst Return Migrants to Ldcs. *Scottish Journal of Political Economy, Vol. 28, 2*, 164-178. - <https://doi.org/10.1111/1467-9485.00192>
10. Haidutsky, A.P. (2007). Rol' mihratsiynoho kapitalu u zabezpechenni makroekonomichnoyi stabil'nosti [The role of migration capital in ensuring macroeconomic stability]. *Finansy Ukrayiny - Finance of Ukraine, 7*, 20-30 [in Ukrainian].
11. *UN International Migration Report* (2017). United Nations. New York. Retrieved from https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/Migration-Report2017_Highlights.pdf.
12. Personal remittances statistics. (2018). *Statistics Explained* (23/11/2018). Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/39326.pdf>.
13. Barajas, A., Chami, R., Fullenkamp, C., Gapen, M., & Montiel, P. (2009). Do Workers' Remittances Promote Economic Growth? International Monetary Fund. *Working Paper*, 09/153. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Do-Workers-Remittances-Promote-Economic-Growth-23108>.
14. Funkhouser, E. (1992). Migration from Nicaragua: Some Recent Evidence. *World Development, Vol. 20, 8*, 1209-1218. - [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(92\)90011-J](https://doi.org/10.1016/0305-750X(92)90011-J)
15. Rodriguez, E.R., & Tiongson, E.R. (2001). Temporary Migration Overseas and Household Labor Supply: Evidence from Urban Philippines. *International Migration Review, Vol. 35, 3*, pp. 709-725. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/2675840?seq=1#page_scan_tab_contents

16. Ekanayake, E.M., & Mihalis, H. (2008). Do remittances and foreign direct investment promote growth? Evidence from developing countries. *Journal of International Business and Economics, Vol (1)2*, pp. 58-68.
17. Chami, R., Fullenkamp, C., & Jahjah, S. (2005). Are Immigrant Remittance Flows a Source of Capital for Development? International Monetary Fund. *Working Paper, 03/189*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Are-Immigrant-Remittance-Flows-a-Source-of-Capital-for-Development-16801>
18. Spatafora, N., & Freund, C. (2005). Remittances: Transaction Costs, Determinants, and Informal Flows. World Bank Policy Research. *Working Paper, 3704*. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/610101468141260179/pdf/wps3704.pdf>.
19. Barbone, L., Pietka-Kosinska, K., & Topinska, I. (2012). The Impact of Remittances on Poland's Economy. *CASE Network E-briefs*, 12. Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/154560/2012-12_Barbone.pdf.
20. *Ukrainske suspilstvo: mihratsiynyi vymir : nats. Dopovid [Ukrainian society: the migration dimension: Nat. report]* (2018). Instytut demografiji ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny - Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. - Kyiv. Retrieved from https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf [in Ukrainian].
21. Alvarez-Tinajero, S. (2013). *International Migration and Development Training Modules: Facilitator's Guide*. Geneva. International Organization for Migration. Retrieved from <https://publications.iom.int/books/international-migration-and-development-training-modules>
22. Malinovska, O.A. (2014). Perekazy mihrantiv z-za kordonu: obsyahy, kanaly, sotsial'noekonomichne znachennya [Migrant transfers from abroad: volumes, channels, socioeconomic value]. *Natsional'nyy Instytut Stratehichnykh Doslidzhen' - National Institute of Strategic Research*. Kyiv. Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Malinovska-2649a.pdf> [in Ukrainian].
23. Malinovska, O.A., & Maidanik, I.P. (2013). Hroshovi perekazy ukrayins'kykh trudovykh mihrantiv u krayinakh YeS: chynnyky formuvannya, kanaly, vykorystannya [Remittances of Ukrainian Labor Migrants: Factors, Channels, Use]. *Demografiya i sotsial'na ekonomika - Demography and social economy, 1 (19)*, 120-131 [in Ukrainian]. - <https://doi.org/10.15407/dse2013.01.120>
24. Adams Richard, H. Jr., & Page, J. (2005). Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? *World Development Vol. 33, 10*, pp. 1645-1669. - <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.05.004>
25. Haidutsky, A.P. (2006). Investytsiynyy potensial mizhnarodnoho mihratsiynoho kapitalu [Investment potential of international migration capital]. *Finansy Ukrayiny - Finance of Ukraine, 9*, 117-127 [in Ukrainian].
26. Uruçi, E., & Gedeshi, I. (2003). Remittances Management in Albania. *Working Papers, 05/2003*. Centro Studio Politica Internazionale. Retrieved from <http://cessalbania.al/wp-content/uploads/2017/02/Uruçi-Gedeshi-1.pdf>

Стаття надійшла до редакції 15.10.2019